

О.Л. Позіховський

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕНЕОЛІТИЧНОГО ПОСЕЛЕННЯ В м. ОСТРОГ (уроч. ЗЕМАН) У 2008 р.

The materials from the object 21 of Malyska culture studied in 2008 are published in the paper.

У 2008 р. експедиція Державного історико-культурного заповідника м. Острог продовжила дослідження поселення малицької культури в Острозі в уроч. Земан, розкопки якого розпочато у 2006 р. Воно розташоване на південно-західній околиці Острога і займає мисоподібне плато високої розчленованої яружно-балковою ерозією лесової рівнини. Цьогоріч розпочато дослідження терасоподібної частини плато, на якій у попередні роки на поверхні зафіксовано скупчення культурних залишків малицької культури. Слід зазначити, що внаслідок господарської діяльності тераса зазнала ерозії, тому гумусний шар переміщено на край та у вузьку долину.

Розкоп 42 м² був закладений на місці виявлення уламків кераміки, знарядь праці з кременю та інших знахідок. Візуально це місце виділялося темним кольором на тлі жовтуватих суглинків. Встановлено, що це був об'єкт складної форми з довжиною 5,5 м, максимальною шириною 3,4 м та глибиною 0,7–0,8 м. Стінки прямі, лише у північно-східній частині звужувалися донизу, дно пласке, втопане. На дні об'єкта виявлено дві ями, заповнені щільним ґрунтом чорного та коричневого кольорів. Яма А мала овально-видовжену форму із заокругленими кутками і була заглиблена на 0,15–0,25 м в материк, її розміри 1,64 × 1,10 м. У заповненні знайдено неорнаментовані стінки посуду малицької культури, фрагмент кістки людини, вкритий зеленою патиною, дві фаланги пальців. Яма Б мала прямокутну форму із трохі заокругленими кутами, прямовисні стінки та рівне дно, її розміри 1,94 × 0,8 × 0,3 м. У північній частині на дні трапився хребець людини, на долівці були помітні плями дерев-

ного вугілля, у південній частині виявлено ще один фрагмент кістки. Обидві ями орієнтовані по лінії північ—південь з незначним відхиленням на північний схід (рис. 1).

У південній та західній частинах об'єкта виявлено три стовпові ями підпрямокутної форми, які виходили за його межі і були вкопані до рівня долівки. Завершуючи опис споруди, звернемо увагу на цікаву деталь: гумусований суглинок був пухкий і містив знахідки дуже подрібнених кісток тварин, панцирів черепах, відщепів, цілі та фрагментовані знаряддя праці, уламки посуду малицької та трипільської культур, грудки вохри вишневого кольору. Близьче до долівки та в поховальних ямах ґрунт був щільним і майже не містив знахідок. Слід зазначити, що знахідки виявлено у верхній частині заповнення в західній та східній частинах об'єкта.

Найбільш представницькою групою є кераміка. Відповідно до прийомів приготування керамічної маси вона поділяється на шість технологічних груп: перша — з домішкою піску, друга — з домішкою піску, шамоту та подрібнених черепашок, третя — зі значною кількістю дуже дрібного піску, четверта — зі значною домішкою грубого кварцу, п'ята — з домішкою подрібненої черепашки, шоста — з відмуленої глини. Перші чотири характерні для малицької культури, інші дві — для трипільської. Поверхня більшості посуду заглажена, рівна, лише в кераміці четвертої технологічної групи — горбкувата від домішок. Посуд із значною кількістю дрібного піску, з домішкою піску, шамоту та відмуленої маси має лощену поверхню. Товщина стінок коливається в межах 0,3–1 см. Забарвлення посуду сіре, темно-сіре, коричневе різних відтінків.

Морфологічно виділено такі типи посуду: вази, кубки, миски, амфори, посуд для приготування та зберігання фарби. Переважають

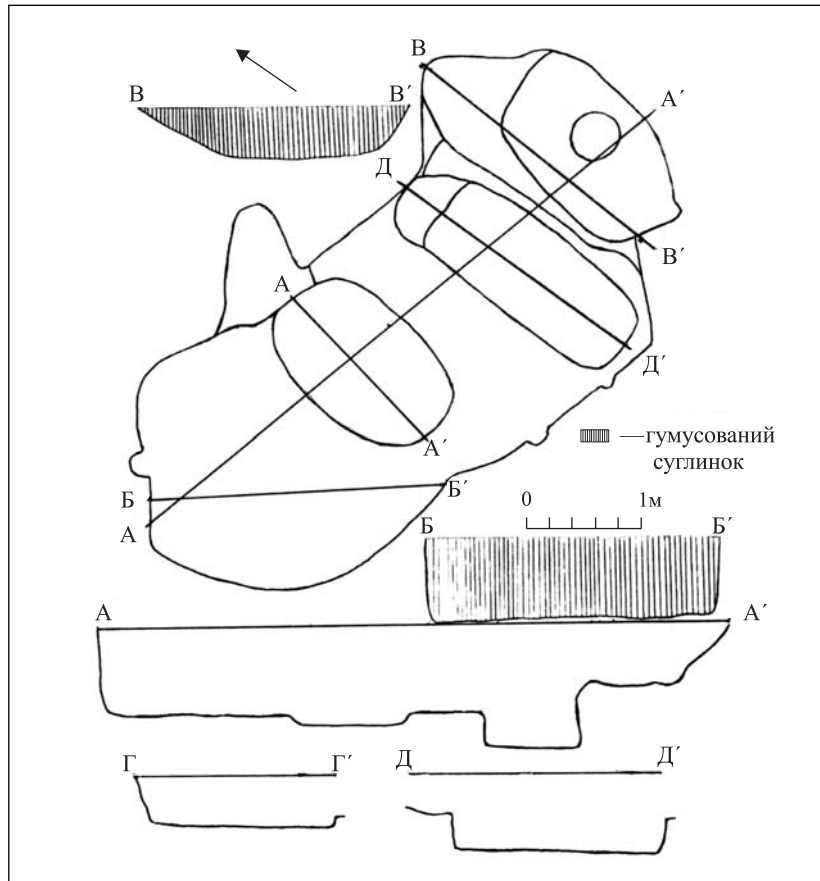

Рис. 1. Острог-Земан, 2008. План та перетин об'єкта 21

вази, характерною ознакою яких є високо розміщені випуклі або ребристі плічка, увігнута шийка різної висоти, прямі або трохи відігнуті вінця (рис. 2, 1). Край вінець заокруглений, зрізаний рівно або навскіс з різними кутами нахилу. Нижня частина тулуба струнких пропорцій, конічної форми, з прямими або ледь випуклими стінками переходить у пласке або дещо увігнуте дно. Посуд має дві зони орнаментатії. Край вінець прикрашено скісними насічками, відбитками овального або трикутного штампа, прогладженими овальними ямками. На плічках нанесено відбитки штампа овально-видовженої чи трикутної форми, «нігтьоподібні» насічки, овальні заглажені ямки.

Друге місце посідають миски. Всі вони належать до однієї форми — конічних, але різняться формою стінок. Перша форма — глибокі конічні миски з верхньою випуклою частиною, друга — конічні мілкі з прямими стінками (рис. 2, 2—4). На відміну від ваз, миски не орнаментовані. Проте відсутність орнаментатії компенсована лощеною поверхнею, яка надає посуду естетичного вигляду.

Рідко трапляються амфори, шийка яких невисока, наближено циліндричної форми, з прямими або трохи відігнутими вінцями (рис. 2, 5, 6).

Надзвичайно цікавою групою посуду є кубки, які відзначаються певною стандартизацією форм, розмірів, технологією виготовлення. Вони мають приземкуватий кулястий тулуб, невисоку увігнуту шийку з плавно відігнутими або прямими вінцями, їх край заокруглений, потоншений з обох сторін і рівно зрізаний. Денця, як правило, увігнуті, не виділені, одне по краю прикрашене рядком овальних ямок. Виявлено лише один фрагмент кубка, оздобленого орнаментом, виконаним білою пастою. Орнамент має вигляд скісних смуг різної ширини, які утворюють трикутники, обернені вершинами в різні сторони. Цей художній прийом і технологія виготовлення пасти притаманні культурі волинсько-люблінської мальнованої кераміки.

Традиційним типом для пам'яток пізньої фази малицької культури в Середньому Погоринні є посуд для зберігання та виготовлення фарби. Він має конічну форму з прямими або ледь випуклими стінками й пласке товсте дно. Поверхня горбкувата. Всі зразки мають сліди повторного випалу та червоної вохри на внутрішніх стінках. Посуд для зберігання фарби репрезентовано фрагментами ємкостей наближено циліндричної форми із загнутими під

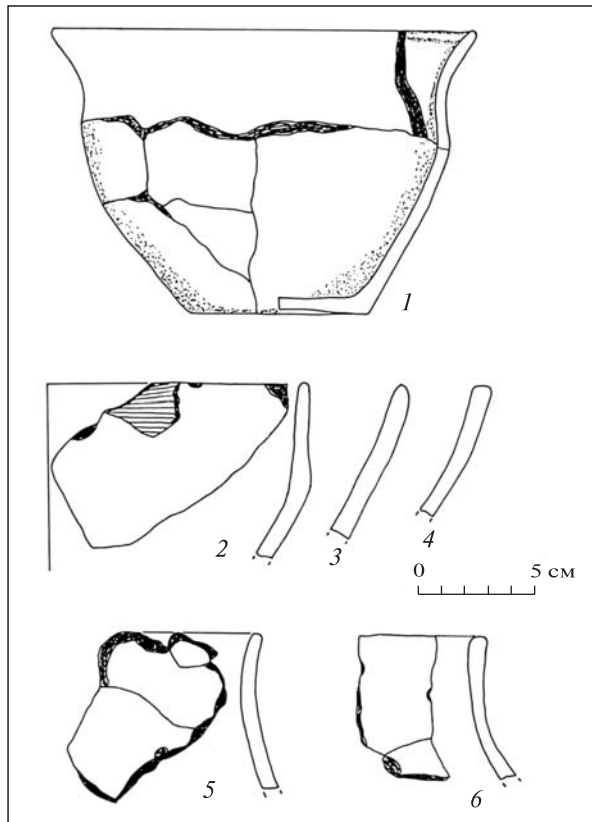

Рис. 2. Острог-Земан, 2008. Об'єкт 21. Посуд малицької культури

прямим кутом вінцями. Його виготовлено зі щільної маси. Одна із посудин по краю оздоблена горизонтальною канельованою смугою.

Посуд трипільської культури традиційно поділяється на дві групи — кухонний та столовий, які представлені в об'єкті приблизно в рівних пропорціях. У кухонному посуді виділено лише один тип — горщики. Як правило, вони мають великі розміри, діаметр вінець сягає 30—36 см. Виділено два підтипи. Перший — посуд з випуклими плічками, увігнутою шийкою та розхиленими вінцями, край яких заокруглений, косо або рівно зрізаний назовні. Другий підтип — посуд із різко профільованими плічками, різко відігнутими вінцями та заокругленим або рівно зрізаним краєм. Незалежно від форми всі вироби мають ідентичну орнаментацию. Край вінець прикрашений скісними насічками, вінця та шийка — розчосами, плічка — хвилястими або прямими ритованими лініями. В окремих випадках під краєм вінець наліплена псевдовушка, інколи нанесено рядок «нігтьового» орнаменту. На поверхню більшості посуду нанесено розчоси, а в одному випадку вони є і зсередини.

Різноманітнішим є посуд столової групи. В ньому виділено кубки й миски. Кубки мають

приземкуватий кулястий тулуб, увігнуту шийку з прямими або розхиленими вінцями. Край вінець заокруглений, потоншений з обох сторін, назовні зрізаний навскіс. Невиділене дно пласке або ледь увігнуте. Орнамент вцілів погано, через те його можна відновити лише наближено. Це — горизонтальні лінії на тулубі та під краєм вінець і вертикальні лінії, які розпочинаються з верхньої частини тулуба і закінчуються під краєм вінець. Усі миски кінчної форми з прямими, увігнутими стінками, край вінець потоншений зсередини, рівно зрізаний або заокруглений. Масивне дно пласке, невиділене. Орнаментацийні схеми через значні втрати відновити не вдалося. Інші форми посуду дуже фрагментовані, тож не піддаються визначенню. Можна припустити можливість існування амфор та посуду з високими лійчато розхиленими вінцями. Орнамент на посуді столової групи виконано коричневою фарбою на природному тлі кераміки, а на кубках тлом служить червона пофарбована основа.

Друге місце за кількістю знахідок посідають вироби з кременю. Сировиною слугували західно-волинський туронський кремій темно-сірого й сірого кольорів, жовнова кірка жовтого, рідко сірого кольорів. З об'єкта походять знаряддя праці, основну кількість яких складають скребки. Кінцеві скребки представлені, головню, зразками з випуклим робочим краєм правильної напівкруглої форми. Лезо сформоване у вигляді вузьких фасеток. Більшість виробів виготовлена на трапецієподібних пластинах і лише один на первинному відщепі. Поздовжні краї одного скребка підправлені косо-струменистою ретушшю. Одним екземпляром репрезентовано скребок з двома лезами, виготовлений на первинному відщепі.

Різці виготовлені на уламках пластин або пошкоджених знаряддях, рідше — відщепях та належать до двох типів: кутових і серединних. Кременеві ножі знайдені у фрагментованому стані і виготовлені на трикутних в перетині пластинах, один з країв підправлений косо-струменистою ретушшю.

До сільськогосподарських знарядь праці віднесено два вкладні серпів, один з яких виготовлений на первинній пластині, а робоче лезо сформоване зубчастою ретушшю, інший — на правильній пластині. Заполірування на обох пластинах поздовжнє.

Значне місце серед знахідок посідають пластини, край яких суцільно оброблені косо-струменистою ретушшю. Заготівками для них слугували правильні пластини, які мають в перетині

ні трикутну або трапецієподібну форму, в бічній проекції пластини прямі або слабко вигнуті.

Єдиним зразком репрезентована проколка, виготовлена на первинному відщепі, її робоче вістря підправлене дрібно-фасетковою косоструменистою ретушшю.

Клас третій складають пластини трапецієподібні і трикутні та їхні перетини і відщепи без вторинної обробки. Останніх знайдено найбільше. Домінують відщепи аморфної форми з ділянками кірки. Вони є продуктами підготовки нуклеусів. Клас четвертий містить вироби, пов'язані з розколюванням кременю, — відбійники. Вони виготовлені зі спрацьованих циліндричного та призматичного нуклеусів. Клас п'ятий складають шматки кременю з безсистемними сколами і уламки жовен.

Аналіз матеріалу з об'єкта 21 дозволяє зробити такі висновки. По-перше, кераміка та знаряддя праці, предмети озброєння, вироби з кістки та рогу подібні до знайдених у попередні сезони в об'єктах в уроч. Земан і датовані заключною фазою розвитку малицької культури. Від раніше досліджених об'єктів ця споруда має одну суттєву відмінність: на дні знайдено поховальні ями, в яких виявлено окремі кіст-

ки людей та поодинокі уламки кераміки. Цей факт може свідчити і про ритуальне порушення поховань, і про цілеспрямоване перепоховання в іншому місці та ймовірну кремацію. Останнє припущення є лише гіпотезою і потребує або доведення, або спростування. На польській території поширення малицької культури поховання в господарських ямах виявлені у північній частині поблизу жител, однак факти їх ритуального порушення або перепоховання невідомі. Виходячи з цього, можемо припустити, що спочатку була зведена заглиблена споруда наближено прямокутної форми з каркасно-стовповою конструкцією стін, а після припинення функціонування як «оселі мертвих» її стали використовувати для скидання побутових відходів.

Наявність трипільської кераміки дає можливість датувати об'єкт 21 кінцем V — початком IV тис. до н. е. Враховуючи значну наукову цінність пам'ятки, а також зважаючи на її постійну руйнацію внаслідок сільськогосподарської діяльності, вважаємо за необхідне продовжити дослідження, які допоможуть уточнити хронологію та періодизацію енеоліту Західної Волині.

